

Nyugat-Európában a 20. század első felétől, hazánkban markánsabban a rendszerváltástól figyelhető meg ez a tendencia, amelynek okát általában abban szokták látni, hogy a család- és gyermekközpontság az önmegvalósítással kapcsolatos értékek és törekvések váltották fel. Egyesek a jelenség okát azoknak a vallásos értékeknek, normáknak az erodálásában látják, amelyekben hagyományozódóan centrális szerepet töltött be a családalapítás és gyermekvállalás (Tomka B. 2009. 54).

Ez a folyamat a hazai statisztikák alapján jól nyomon követhető.

1. sz. táblázat

A 15 éves és idősebb hazai népesség megoszlása (%) családi állapot szerint

Évszám	családi állapot							
			házas		özvegy		elvált	
	nőtlen	hajadon	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
1960	23,7	17,3	71,5	64,4	3,4	15,7	1,4	2,6
1970	24,7	17,2	69,9	63,8	3,2	15,2	2,2	3,8
1980	22,0	13,8	70,8	64,3	3,5	16,3	3,7	5,8
1990	25,1	15,9	64,6	58,1	3,9	17,8	6,4	8,2
2000	31,9	21,5	56,0	49,6	4,0	18,5	8,2	10,3
2007	36,6	25,2	51,0	45,3	3,7	18,2	8,7	11,3
2008	37,2	25,8	50,2	44,6	3,7	18,1	8,9	11,5

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2007. 32.o.

Az adatok alapján megállapítható, hogy a rendszerváltás körüli időszak mind a férfiak, mind a nők esetében jelentős fordulatot hozott a nőtlen férfiak és a hajadon nők arányának emelkedésében. Ez a változás ugyanakkor nem mentes az ellentmondásoktól sem. Sajátos ellentmondás, hogy csökken ugyan a házassági hajlandóság, de a lakosság többsége szerint a kívánatos együttélési forma a házasság. Nemzetközi összehasonlító értékvizsgálatok tanúsága szerint Magyarországon „...az 1990-es évek elején a nyugat-európai társadalmakra jellemzőnél jóval többen tartották fontosnak a boldog házassághoz a materiális javak bőségét (magas jövedelem, jó lakásviszonyok), s kevesebben a kölcsönös megértést – toleranciát (Tomka B. 2009. 116).

Az értékfelfogásbeli különbségek a viselkedési formák pluralizálódásával, a társas konfliktusok valószínűsége növekedésével járnak együtt, s mindez kedvezőtlenül hat a tartós partnerválasztásra, illetve a házassági hajlandóságra. A felfogásbeli különbségek nemcsak a válási mutatók alakulásában, hanem – egyéb tényezőktől sem függetlenül – az egyszemélyes háztartások arányának az alakulásában is megragadhatóak. A nemzetközi összehasonlításra is alkalmas 2. sz. táblázat adatai közül a százalékos mutatók egyértelmű emelkedése érdemel külön figyelmet.

2. sz. táblázat

Az egyszemélyes háztartások arányának alakulása az összes háztartásokhoz viszonyítva egyes európai országokban 1930-1990 (százalék)

Ország / évszám	1930	1950	1970	1990
Egyesült Királyság	6,7	11,0	18,1	26,7
Hollandia	11,2	9,7	17,1	29,9
Németország/NSZK	8,4	19,0	25,2	33,6
Olaszország	9,6	10,0	12,9	20,6
Lengyelország	9,0	-	16,1	18,3
Ausztria	-	18,0	26,0	29,7
Magyarország	6,0	10,0	17,5	24,3

Forrás: Tomka B. i.m. 106

A házasságkötés nélküli együttélés az európai országok többségében a 20. század második felében vált előbb tolerálttá, majd társadalmilag egyre inkább elfogadottá, természetessé. Elterjedésében közrejátszott a vallási előírások és normák (Közép- és Kelet-Európában állami-politikai rangra emelt) fellazítása, fellazulása, a média által közvetített minták szocializációs ágenssé válása, a fiatalok tanulmányi idejének megnövekedése, a fogamzásgátlás egyszerűbb és biztonságosabb módszereinek elterjedése (a szexualitás és a gyermekvállalás elkülönülése), a szakmai kariert és az anyagi boldogulást nehezítő kötelezettségek tudatos kerülése, a nyugati életminták terjedése, az első házasságkötés időpontjának eltolódása (ezáltal a gyermekszülésre ideálisnak tartott életkor rövidebbé válása), a szociális biztonság megingása (az életút kevésbé tervezhető), a házasságról és annak tartósságáról, a családi közösségek felbomlásáról szerzett negatív tapasztalat.

A gyermekvállalási hajlandóság tartós, Európa egyes részein már a 18. század végétől megfigyelhető csökkenésének számos oka van. Az újabb kutatások alapján úgy gondolják, hogy nem igazolható az a korábbi elképzelés, amely szerint egész Európában elterjedt és tipikusnak tekinthető családforma volt a nagycsalád. Azt feltételezik, hogy a nagycsaládok kialakulását sok helyen nehezítette a házastársak közötti komoly életkorbeli különbség, a felnőttek – különösen a szülő nők – közötti magas halálozási arány, a nagy csecsemő- és gyermekhalandóság. A cambridge-i történeti demográfiai iskola kutatóinak megfogalmazása szerint „... a magas átlagos gyermekszám és a háztartásokban együtt élő rokonok, szolgák stb. nagy száma sem igazolható” (idézi Tomka B., 2009. 101). Ez a megállapítás azonban nem cáfolja azt a tényt, hogy sok nemesi családban egészen a 17. század végéig, a modern kiscsalád megjelenéséig, egyes parasztcsaládoknál a 20. század elejéig több generáció élt a klán, illetve a háznép keretében együtt (Németh A. és Pukánszky B. 2004. 241-259; Kozma T. 1994. 123-138).

A 20. század elejétől napjainkig tart az a folyamat, amelynek keretében csökken az egy háztartásban, valamint a nukleáris családban (kiscsaládban) élők száma. A családkutatással foglalkozók szerint Európában a gyermekszám elsősorban nem a gyermektelen családok számának növekedése következtében csökkent, hanem a nagyobb, a három vagy négy gyermekes családok arányának a visszaesése miatt. A gyermekszám csökkenése az ifjabb generációnak a családról, a család nagyságáról alkotott elképzeléseit is befolyásolja, mert gyakori a család-szerkezet újraképződése. A családnagyság mellett transzgenerációs mintává válhat az alkohol-

függőség, a gyermek megszületése utáni válás, a fizikai abúzus, a depresszió, az öngyilkosság, valamint a foglalkozás megválasztása is (Tóth B. 2006. 86-98).

A család szociális helyzete és szocializációs szerepe a 20. században új tartalmat és jelentőséget kapott. A tradicionális társadalmakban a családok szociális helyzete alapvetően a társadalmi struktúrában elfoglalt helytől függött. Az egyéni ambíció, a szorgalom és a szerencse némileg módosíthatta egyes családok helyzetét, de az azonos rétegekbe és csoportokba tartozók között többnyire nem hozott létre komolyabb különbségeket. Ez a viszonylagos homogenitás a szocializációs folyamatra is rányomta bélyegét, mert az egyes társadalmi rétegekben belül az életkörülményekben, az elsajátított kultúra tartalmában, a közvetlen környezet által nyújtott magatartási mintákban nem alakultak ki jelentősebb eltérések, a különbségek inkább mennyiségi és kevésbé minőségi jellegűek voltak.

Magyarországon a 19. század második, a 20. század első felétől már kimutathatóvá, a 20. század közepén jelentőssé, napjainkban pedig jórészt meghatározóvá lett a szociális helyzet és a szocializációs folyamatok során közvetített érték-, norma- és szokásrendszer közötti összefüggés. A rendszerváltás óta eltelt időben a különböző társadalmi rétegek és csoportok szociális helyzetében már korábban is meglévő eltérések ijesztő méretűekké váltak, álcázott formában etnikumközi konfliktusokban is megjelennek, a társadalmi integrációs folyamatok felerősítésének elmaradása esetén robbanás veszélyével fenyegetnek.

A kedvezőtlen szociális helyzet egyes csoportoknál „generációs örökségnek” tekinthető, amelynek továbbélésében domináns szerepe van az alacsony iskolai végzettségnek, a szakképzettség hiányának, a munkanélküliségnek, valamint az elsődleges és másodlagos szocializáció rétegspecifikus sajátosságainak. (Számunkra úgy tűnik, hogy az alacsony iskolai végzettség oka és egyben következménye is a rossz szociális helyzetnek, azaz más megközelítésben a kedvezőtlen szociális helyzet is oka és egyben „természetes” velejárója az alacsony iskolai végzettségnek.)

Változások a nevelésben

Az alcímben szereplő nevelés kifejezést írásunkban kétféle („hétköznapi” és szakmai-tudományos) értelemben használjuk. Szakmai-tudományos értelemben nevelés alatt az intézményes keretek között megvalósuló céltudatos, tervszerű és szervezett személyiségformálást értünk, hétköznapi értelemben pedig az alapvetően családi keretek között megvalósuló, az intézményi nevelésnél általában kevésbé céltudatos, nagyrészt a közvetlen környezet által biztosított személyiségformálást és személyiségformálódást (elsődleges szocializációt).

A nevelés változásáról szólva a következőkben a család szerkezetében, működésében, a családtagok egymás közötti viszonyában, mentalitásában bekövetkező változásoknak és az érték-, normarendszer átalakulásának a kapcsolatát, egymásra gyakorolt hatását és lehetséges következményeit tekintjük át. Ezt annál inkább szükségesnek tartjuk, mert Herczog Mária megállapításával egyetértve úgy látjuk, hogy „...az élet számos területén (gazdaság, politika, oktatás, egészségügy stb.) az utóbbi években gyökeresen megváltozott a felfogásunk, de a családról alkotott ideológia mintha semmit sem változott volna” (Herczog M. 2001. 357.)

Herczog szerint is a változások fontos elemének tekinthető a családrendszer módosulása, a többgenerációs családtípus felbomlása, az érzelmi összetartozás tudatának és a vérségi kötelékeknek a meggyengülése. A tradicionális nagycsaládban a generációk nemcsak egymás mellett, hanem valóban együtt éltek „... mégpedig a jelenleginél sokkal zártabb közösségekben. A nagycsalád és a szomszédság együttese nagyon határozott és biztos normarendszert képviselt és működtetett. Ezek a hagyományos családi közösségek helyben dolgoztak. Ennek az életformának volt egy nagyon fontos funkciója: folyamatosan látható volt a dolgozó környezet. Nem kellett a gyermeket külön megtanítani mindenre, nem kellett külön foglalkozni vele, hiszen ő az évek során egyszerűen belenőtt a rendszerbe, megtanulta a tennivalókat, így a

szülői szerepet is, látván a többi gyermek gondozását. A tekintély, bizalom, szeretet, a szokások a mintakövetés alapján hagyományozódtak. A képmutatás vagy hazugság ugyanúgy, mint az odafordulás, a megbocsátás vagy a nagyilelkűség” (Herczog M. 2001. 357).

Az újkori ún. nukleáris családban már csak a szülőket és házasulatlan gyermekeiket találjuk ideális esetben – írja Pukánszky Béla – „A viszonylag kevesebb számú gyermekre több szülői figyelem, törődés jut, így a gyermekkor fokozatosan felértékelődik (Pukánszky B. 2001. 122). Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy a nagyobb odafigyelés, a fokozott törődés, a gyermekkor felértékelődése hosszú időn át csak a közép- és felsőosztályba tartozó szülők gyermekeire terjedt ki, és a nagycsaládokhoz képest nemcsak előnyei, hanem hátrányai is voltak (pl. a generációk közötti korábbi intenzív érdeklődés leszűkülése, a nagycsaládban megtapasztalható minták és szerepek, élethelyzetek egy részének eltűnése, a szokások és hagyományok lassú eróziója).

A későbbiekben (hazánkban a 19. század végétől) a szülői – családi minták, a felnőtti szerepek átvételének szűkülését jelentette az otthon és a munkahely egyre erőteljesebb elkülönülése, előbb a férfiak, majd a nők egyre nagyobb arányú munkába állása, a gyermekek – testvérek – számának csökkenése, az új együttélési formák (egyszülős család, élettársi kapcsolatok) térnyerése. Ezek a tendenciák nagyrészt a társadalmi-gazdasági fejlődés szükségszerű velejárói voltak, ugyanakkor törvényszerűen azt eredményezték, hogy a modern társadalmakban szűkült az elsődleges szocializációban kulcsszerepet betöltő személyeknek a köre, de hatásuk, szerepük felértékelődött. Mindezt napjainkra is érvényesen úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a kisgyermek későbbi életútja és életszemlélete, az akarati erőfeszítéseket igénylő tevékenységekhez való viszonya, a szociális normák elsajátítása szempontjából komoly szerepe és felelőssége van a kisgyermekkel foglalkozó személyeknek, elsősorban az édesanyáknak. Az édesanya és gyermeke közötti érzelmi kapcsolat, a szülők által közvetített magatartásminták, a családi körben elsajátított (vagy el nem sajátított) ismeretek, normák, szokások és értékek jelentős mértékben meghatározzák, kiindulási alapként eredményesen szolgálhatják (vagy gátolják) a másodlagos szocializációs színterek működésének eredményességét.

A családi keretekben történő elsődleges szocializáció jellemzőit, esetleges zavarait csak akkor érthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy a család egyúttal nagyobb rendszereknek (generációs lánc, rokoni és baráti kör, szomszédság, vallás stb.) is része. Az átfogó rendszerek által részben meghatározott, de autonóm döntési lehetőségekkel rendelkező család elsődleges jelentőségét az adja „hogy a legkorábbi életszakasztól kezdve hat a fejlődő egyénre; érzelmi kötélekei, kapcsolatainak erőssége, ezek hosszantartó hatása alapvető érzelmi és viselkedési modelleket vés be a személyiségbe, és ezeket mint hajlamosító tényezőket továbbvisszük az életbe” (Bagdy E. 1986).

Az egészséges személyiségfejlődésnek, az átgondolt személyiségfejlesztésnek alapfeltétele „... az életkori sajátosságok, az egyéni jellemzők és az aktuális személyiségállapot megismerése. Fontos feltárni a gyermek családstruktúrában betöltött helyét, kötődéseit, továbbá a ... kialakult interperszonális kapcsolatok jellemzőit, a referenciaszemély értékközvetítő, minthaadó szerepét” (Dombi A. 2007. 135).

Az értékközvetítés, valamint az érzelmi kötődés kialakulásának és életkornak megfelelő fejlődésének az alapjait az első években kell megteremteni. Megfigyelések szerint már a magzati korban a magzat felé irányuló fokozott figyelem, az anyai szívhang magnetofonról történő lejátszása érzelmet vált ki a magzataból, az éhes újszülöttet pedig megnyugtatja.

Az anya és a gyermek közötti korai kapcsolat megjelenését az is jelzi, hogy a csecsemő bizonyos jellegzetességekre (arc, hang, karba vétel) korán, 3 hetes kortól kezd reagálni. Az anya felismerését, az anya iránti érzelmi kötődést külső jelzések alapján is fel lehet ismerni:

- a csecsemő akkor hagyja abba a sírást, ha az anyja veszi fel és nem valaki más,
- többet mosolyog rá, mint másra,

- felemeli vagy összecsapja a kezét, ha az anya megjelenik a szobában, és – amikor már tud mozogni – odakúszik hozzá (A. Gidders, 1995. 91.).

Az anya (vagy más felnőtt személy) intenzív és állandó jelenléte a gyermek életében, a szocializáló felnőtt jelenlét érzelmileg igényessé, az érzelmi értékekre orientálódóvá teszi a gyermeket (Lappints Á. 1997. 88).

Az érzelmileg kiegyensúlyozott családi légkör, a biztonságos kötődés mind az értelmi képességek, mind a későbbi felnőtt kapcsolatok és az önbizalom kialakulása szempontjából fontos tényező. „Az a kisgyermek, aki megfelelő életkorban biztonságban érzi magát, számíthat édesanyja támogatására, szükség esetén segítségnyújtásra, felnöve nagyobb bizalommal fordul embertársai felé, önmagába vetett hite sem szenved csorbát... A fejlődő agy természetesen szintén átéli a törődést, illetve az elutasítást, elhanyagolást, így legkorábbi kapcsolatunk minősége otthagyja ujjlenyomatát agyunk anyagcseréjén, anatómiáján is. Az így kialakult deficitet egy része visszafordíthatatlan” (Csóka Sz. 2008. 179).

Az állami gondoskodásba vett és viselkedési, valamint teljesítménybeli problémákkal küzdő fiatalok körében végzett vizsgálatok is arra utalnak, hogy a korai kötődési zavarok, a veszélyeztető környezet, a hospitalizáló nevelőotthoni környezet a későbbi életút alakulását kedvezőtlenül befolyásolják (Volentics A. 1996. 191).

Az anya-gyermek kapcsolatban zavarokat okozhatnak a szülők (elsősorban az anya) káros szokásai, fejletlen személyisége. A káros hatásoknak (pl. dohányzás, alkoholizálás, hiányos táplálkozás, tartós stressz) kitett, testileg fejletlenebb, kevésbé vonzó újszülöttnel kevesebb szeretettel és ritkábban foglalkoznak a szülők, mint a szebbekkel, az előnyösebb megjelenésű csecsemőknek és (kis)gyerekeknek több tehetséget is tulajdonítanak (Csóka Sz. 2008. 180).

Buda Béla szerint a korai fejlődés időszakában eltérő ingerformák játszanak meghatározó szerepet a szükségletkielégítésben. „Az újszülöttnak egyszerűen kontaktusra van szüksége, gyakori karbavevésre, hozzásimulásra a meleg emberi bőrhöz, ringatásra, gügyögésre” (Buda B. 1986. 35). Ha a kisgyermek az életkori fejlődés szempontjából fontos környezeti ingereket nem kapja meg, tartósan elmaradhat értelmi fejlődésében, indulati kitörései lehetnek, nehezen kezelhető gyermek lehet belőle.

Megfelelő anya-gyermek kapcsolat esetén is a gyermek későbbi életútja szempontjából hátrányos lehet az anyanyelv hiányos elsajátítása, a kommunikációs készség fejletlensége, mert az egyes társadalmi rétegek és csoportok közti eltérések verbális síkon is megnyilvánulnak, átörökítődnék. Kozma Tamás megfogalmazása szerint „... már a beszédtanuláskor – tehát a kezdet kezdetén – nagyon fontos különbségek észlelhetők a más-más társadalmi csoportokból érkező gyermekeken, aminek később fontos iskoláztatási, sőt az értelem fejlődésére is visszaható következményei vannak” (Kozma T. 1994.).

A családi keretekben megvalósuló értékátadási folyamat lényegét Bugán Antal úgy fogalmazta meg, hogy a napi érintkezésben megvalósuló értékátadások során a gyermek centrális kapcsolatait jelentő személyek (anya, pedagógus, kortárs csoport stb.) minősítik a gyermek megnyilvánulásait. „A minősítések egyben kifejezik és képviselik az adott közösség gondolkodásmódját és értékfelfogását” (Bugán A. 1994. 45).

A közvetlen környezet által érzelmileg is motivált értékek egyeseknél már a serdülőkor végén, másoknál pedig az ifjúkor időszakában szerveződnek életcélokká. Magatartástudományi kutatások szerint a magatartás önszabályozásában a célok kitűzése mellett egyéni és társadalmi szinten is esélyteremtő jelentőségű a célok tudatos alakításának és megvalósításának a képessége. Házaspárok vizsgálata során azt tapasztalták, hogy a nők külső aspirációi nagyobb mértékben befolyásolják házastársuk (és feltehetően a családban élő gyermekek) életminőségét, mint fordítva (Kopp M. i.m. 7). Az említett kutatási eredmények is alátámasztják azt a mindennapi tapasztalatot, hogy a családok többségében az anyának van fontos szerepe az alap-

vető magatartási minták átszarmaztatásában, az orientáló értékek megalapozásában és a gyermeki aspirációk irányának és tartalmának formálódásában.

Az életcéllá szerveződő célok azért jelentősek, mert „Motiválják a magatartást, meghatározzák a cselekedetek irányát, energiaszintjét és szubjektív értékét... kapcsolatot biztosítanak az én (szelf) központi aspektusai (például a személyiségpozíciók, alapvető értékek, tudattalan motívumok és tapasztalatok) és a környezeti kihívások és lehetőségek között ... integratív erővel bírnak, és a személyiség integrációja a célok integráltságát jelenti. A célok továbbá irányt, értelmet adnak a cselekvésnek: az emberek célok kitűzésével és megvalósításukra való törekvésekkel keresik az értelmet az életükben” (Martos T. 2008. 48).

A fontos és értékes célok azonban csak akkor szolgálják a pszichológiai egészséget, csak akkor segítők, csak akkor nem stresszkeltők, ha az egyén rendelkezik a célok megvalósításához szükséges képességekkel. A képességek megnyilvánulásában és optimális fejlődésében döntő szerepe van a koragyermekori környezetnek, a családnak, a család által közvetített értékek és minták koherenciájának, minőségének és követésének. „Azok a fiatalok, akik olyan környezetben nőttek fel, ahol kevésbé támogatták személyes növekedésüket, önkifejezésüket és intrinzik (belső, érzelmi) szükségleteiket, azok inkább extrinzik (anyagi, tárgyi, külsőségekben is megnyilvánuló) célokat tűztek ki maguk elé ... a gyermekkorban tapasztalt létbizonytalanság kompenzálására fokozott igény alakul ki a társadalmi státusz olyan jelzései iránt, mint a vagyon, hírnév és a jó megjelenés (Martos T. i.m. 51). Az extrinzik célok akkor játszhatnak pozitív szerepet az egyén életében, ha a célrendszerben nem töltenek be tartósan centrális szerepet, és nem kerülnek túlsúlyba az intrinzik célokkal szemben.

Az életcélok kialakítása és az értékorientáció olyan bonyolult, összetett folyamatnak tekinthető, amelyben a mikro- és makrokörnyezet hatásait a gyermek számára vonatkoztatási pontot jelentő célszemélyek megnyilvánulásai közvetítik, amelynek sora a gyermek és velük kialakított kapcsolatot alapján minősíti, befogadja vagy elutasítja a hatásokat (Duró L., Kékes Szabó M. és Pigler L. 2005. 43).

A társadalmi-gazdasági változások mindig új feladatot, új kihívást jelentenek az életcélok és értékek megfogalmazásában, illetve megvalósításában. A 20. század közepétől napjainkig terjedő időszakban két olyan alapvető változás zajlott le, amelyek mind az életcélok és értékek, mind az emberi-családi kapcsolatokat szabályozó normák terén új helyzetet teremtettek.

Az értékek és életcélok vonatkozásában az 1945 utáni korszak az úgynevezett marxista-leninista (materialista) világnézetnek a hivatalos ideológia szintjére való emelését jelentette. Az emberek számára többnyire idegen világszemlélet a hagyományos (vallásos) értékvilág megkérdőjelezését, részleges vagy teljes elvesztését eredményezte. 1945 előtt a gyermekek egy olyan készen kapott, a család és a közvetlen környezet mellett ideológiailag és politikailag is támogatott, az alsó- és középfokú oktatásban külön tantárgyként is tanított ismeretrendszert (hit- és erkölcstan) sajátítottak el „... amely megszabta életvitelüket, a morális előírások pedig a „jóról” és „gonoszról” alkotott elképzelésüket. Minden kiszámítható volt, a hit nem csak az Istennel, hanem az embertársakkal való viszonyt is előírta, morális elveket fogalmazott meg, eszményképekhez akarta igazítani a hívők életét, morális, szociális és pszichés értelemben is belső fejlődést várt el a hívektől (Pikó B. i.m. 99). A vallásos, ideákat és ideálokat nyújtó idealista világnézetet felváltó „tudományos világvég” – szemben a vallásos eszmerendszerrel – „nem kínál morális értelemben vett úgynevezett viselkedési előírásokat”. A tudomány célja a természet megismerése, a természet feletti hatalom megszerzése, azaz a tudományos eredményeket felhasználó ember jellemétől, morális fejlettségétől függ – fogalmazza meg Pikó Bettina -, hogy mi lesz a tudományos eredmények végső hatása (Pikó B. i.m. 101).

A vallás által közvetített cél- és értékhierarchia elutasításával együtt a „hétköznapi hősök”, majd a „médiáhősök” időszaka köszöntött be. A „hétköznapi hősök” a pártállam által ideálisnak gondolt embereszményt testesítették meg, akik alig különböztek más emberektől

(legfeljebb egy szűkebb területen, többnyire a munkában nyújtott teljesítményük alapján), így határozott értékrendszert sem testesíthettek meg.

A média idealizált hősei állandó mozgásban vannak, konfliktusba kerülnek környezetükkel, általában magányos farkasként törekednek céljaik elérésére. A média, főleg egyes show-műsorok, versenyek, vetélkedők szereplői alig különböznek külsőleg az átlagtól, mégis azt sugallják, hogy bárkivel bármi (jó) megtörténhet, mindenki lehet sikeres és gazdag (Pikó i.m. 109).

A változó család és a változó nevelés problémái kevésbé tűnnek olyan fontosnak, mint a gazdaság, az egészségügy, az oktatás problémái. Előző gondolatainktól talán mégis kiderül, hogy a megoldásra váró problémák szorosan összekapcsolódnak. A „változó családok” egy részében felnövekvő gyermekek a közvetlen környezetükben gyakran nem találnak utánzásra érdemes mintákat, olyan életcélokat és értékeket, amelyeknek elérésére jó eséllyel törekedhetnek. Hiányos tudás, motiválatlan, szakképzettség nélküli munkás pedig nehezen boldogul a munkaerőpiacon, a gazdaság egyetlen szektorában sem tud tartósan elhelyezkedni. Az állandó megélhetési gondokkal küzdő családokban gyakoribbak a megbetegedések, kimutathatóan rosszabbak az életkilátások, mint a kedvezőbb helyzetű családokban. Az oktatási rendszer a nem iskolai eredetű (bár az iskolázottsággal összefüggő) társadalmi problémákat nem tudja megoldani, csekély mértékben képes az alacsony iskolai végzettségű rétegek újratermelődését megakadályozni. Bizonyos mértékű előrelépés csak akkor képzelhető el, ha a társadalmi élet főbb szereplői és szektorai együttműködve, stratégiát kidolgozva törekednek sajátos feladataik teljesítésére. Ebben a közös „vállalkozásban” az iskola feladata lehet (többek között): a családok megnyerése, a családok támogatásának fokozottabb megszervezése a tanulók otthoni tanulási feltételeinek, az iskolai munkát nem zavaró életrendjének a kialakításához. A tanulás és ismeretsajátítás iránti motiválás (közösén a szülőkkel), a tudásdeficit és speciális tanulmányi problémák eredményes kezeléséhez szükséges osztálylétszámok biztosítása, a továbbtanulási irány megválasztásához nélkülözhetetlen önismeret és pályaismeret fejlesztése.

IRODALOM

1. Bagdy Emőke (1980): Családi szocializáció és személyiségzavarok. Tankönyvkiadó, Budapest
2. Buda Béla (1986): A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája. Tankönyvkiadó, Budapest
3. Csóka Szilvia (2008): Életminőség és esélyegyenlőség a korai kötődés tükrében. In: Kopp Mária (szerk.): Magyar lelkiállapot 2008. Semmelweis Kiadó, Budapest
4. Dombi Alice (2007): Kötődés-érzelmek-személyiség. A tanulói személyiség megismerése. In: Dombi Alice, Oláh János és Varga István: A neveléstudomány alapkérdései II. APC-Stúdió, Gyula
5. Giddens, Anthony (1995): Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest
6. Herczog Mária: Család és iskola. In: Szekszárdi Júlia (szerk. 2001): Kézikönyv nem csak osztályfőnököknek. OKI Kiadó – Dinasztia Tankönyvkiadó Kft.
7. Kopp Mária (2008): Az esélyerősítés társadalmi modellje. In: Kopp Mária szerk. i.m.
8. Kozma Tamás (1994): Bevezetés a nevelésszociológiába. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
9. Lappints Árpád (1999): Érték és nevelés. Szöveggyűjtemény. Comenius Bt. Pécs
10. Magyar Statisztikai Évkönyv 2007. KSH 2007/1.
11. Martos Tamás (2008): Életcél és esélyteremtés. In: Kopp Mária szerk. i.m.
12. Németh András-Pukánszky Béla (2004): A pedagógia problémátörténete. Gondolat Kiadó, Budapest
13. Pikó Bettina (2003): Kultúra, társadalom és lélektan. PSZI Könyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest
14. Pukánszky Béla (2001): A gyermekkor története. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
15. Susánszky Éva, Székely András, Szabó Gábor, Szántó Zsuzsa, Klinger András, Konkoly-Thege Barna és Kopp Mária (2008). In: Kopp Mária szerk. i.m.
16. Tomka Béla (2009): Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest
17. Tóth Borbála (2006): Családfánk. Sorsunk rejtett mintázata. Kairosz Kiadó, Budapest
18. Volentics Anna (1996): Gyermekvédelem és reszocializáció. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest